

ALEKSANDRA PRAŠČEVIĆ¹

E-mail: aleksandra.prascevic@ekof.bg.ac.rs

EKONOMSKI ŠOK PANDEMIJE COVID 19 – PREKRETNICA U GLOBALNIM EKONOMSKIM KRETANJIMA

ECONOMIC SHOCK OF THE COVID-19 PANDEMIC - A TURNING POINT IN GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENTS

JEL KLASIFIKACIJA: E32, E65, F01

APSTRAKT:

Rad je posvećen analizi uticaja pandemije korona virusa na globalna ekonomska kretanja, s obzirom da se ona može smatrati egzogenim ekonomskim šokom čiji su efekti prisutni u većini zemalja, kao i na globalnom nivou. Ključna ekonomska posledica biće ekonomska recesija čiji je okidač jedinstven u modernoj ekonomskoj istoriji jer se odnosi na pojavu zaraze, a ne na neki uobičajeni ekonomski ili finansijski izvor ekonomskog pada. U radu se razmatra specifičnost te recesije koju istovremeno karakteriše i šok agregatne ponude i šok agregatne tražnje, dok se mere ekonomske politike i njihovi efekti teško mogu proceniti, slično kao i intenzitet i dužina trajanja recesije, upravo zbog specifičnosti faktora

koji je zdravstvenu krizu izazvao, a to je širenje novog korona virusa čije se ponašanje u budućnosti ne može anticipirati.

KLJUČNE REČI:**PANDEMIJA COVID-19, EKONOMSKI ŠOK, EKONOMSKA RECESIJA****ABSTRACT:**

The paper analyzes the impact of the coronavirus pandemic on global economic trends, given that it can be considered an exogenous economic shock whose effects are present in most countries, as well as globally. The key economic consequence will be an economic recession whose trigger is unique in modern economic history because it relates to the outbreak of contagion rather than to some common economic or financial source of economic decline. The paper discusses the specificity of this recession, which is characterized by both the shock of aggregate supply and the shock of aggregate demand, while economic policy measures and their effects are difficult to assess, similar to the intensity and duration of the recession, precisely because of the specific factors that caused the health crisis, and that is the spread of a new coronavirus whose behavior in the future cannot be anticipated.

KEYWORDS:**COVID-19 PANDEMIC, ECONOMIC SHOCK, ECONOMIC RECESSION**

1. UVOD

Ekonomski usponi i padovi karakteristični su za ponašanje tržišnih ekonomija. U opširnoj literaturi posvećenoj pitanjima uzroka i dinamike ekonomskih recesija, kao i načinima za njihovo ublažavanje i okončanje, izdvajaju se mnogobrojni faktori koji ih generišu². U ekonomskoj istoriji to su bile i prirodne katastrofe, ratni sukobi, ali i smrtonosne bolesti koje su pogađale čovečanstvo. Ipak su ovi faktori u savremenom svetu zapostavljeni, s obzirom na ekonomski i tehnološki napredak i razvoj koji su čovečanstvu omogućili da ovlada pojavama koje su ranije bile izvan kontrole čoveka. Svakako je tome doprineo i razvoj medicine, dostupnost pijaće vode i zdravstvenog sistema, kao i porast životnog standarda ljudi, a što je dovelo do produženja životnog veka ljudi.

Generalno u makroekonomiji, faktori koji generišu ciklične privredne fluktuacije su monetarni ili realni, odnosno oni koji deluju sa strane agregatne tražnje ili agregatne ponude, kao i egzogeni ili endogeni³. U savremenoj makroekonomiji posebna pažnja je posvećena političkim faktorima koji mogu generisati ciklične fluktuacije⁴. U nedavnoj prošlosti ističe se globalna recesija koja je otpočela kao finansijska kriza 2007. godine, a ubzo se pretvorila u najdublju recesiju još od čuvene Velike Depresije iz 1930-tih. Istraživački napori ekonomista bili su tada usmereni na utvrđivanje razloga za njenu pojavu, mogućih grešaka ekonomske politike i šire regulatorne politike države koje su je izazvale i doprinele joj, a naravno u prvom redu su se usmeravali na mere ekonomske politike za njeno prevazilaženje, kao i onemogućavanje budućih sličnih recesija⁵.

Objava pandemije nove bolesti COVID-19 početkom ove godine nagovestila je značajan uticaj i na ekonomska dešavanja i kretanja, prvenstveno kroz moguću pojavu ekonomske recesije koja bi po svim pokazateljima bila globalna i drugačija od ranijih upravo zbog neuobičajenog faktora koji je generiše. Pandemija se svakako može smatrati negativnim egzogenim šokom čije se delovanje širi kroz ekonomski sistem, izazivajući ekonomski pad i recesiju. Međutim, teško je govoriti o uticaju nekog značajnog šoka koji pogađa ekonomiju u trenutku kada taj šok i dalje deluje, bez jasnih naznaka koliko će dugo u budućnosti biti prisutan. Dakle neizvesnost postoji u pogledu trajanja i intenziteta šoka. Zbog toga se procene budućih ekonomskih kretanja svakodnevno menjaju kako se menjaju i podaci o broju zaraženih i preminulih u pojedinim zemljama i na čitavim kontinentima, kao i sa promenama mera država vezanih za uvođenje karantina, socijalnog distanciranja, zatvaranja granica, ali i ublažavanja ovih mera u kasnijim fazama.

Slično je i sa različitim scenarijima moguće ekonomske recesije u zavisnosti od dužine i težine pandemije, a naročito njenog uticaja u vodećim ekonomijama sveta. Predviđa se da će recesija koja je neupitna i neizbežna, iz današnje perspektive, biti po oštini slična onoj iz 1929. godine, uz razlike u proceni njenog trajanja. Pesimistička predviđanja postoje i za buduća društvena i politička kretanja. Ovaj rad pokušava da sagleda moguće efekte na globalna ekonomska kretanja trenutne pandemije, kao i da odgovori na pitanje koji su dometi delovanja država i ekonomskih politika u prevazilaženju recesivnih efekata. Takođe se razmatra i mogućnost da se izbegne da tekuća pandemija od zdravstvene krize u mnogim zemljama preraste u ekonomsku, a zatim i u političku i društvenu krizu.

2 Zarnowitz (1992)

3 Sherman & Kolk (1996), Prašćević (2008)

4 Jakšić (2011), str. 12, Prašćević (2014), str. 98

5 Prašćević (2013), Katić (2013), str. 174

2. RIZICI I NEIZVESNOSTI GLOBALNIH EKONOMSKIH KRETANJA U 2020. GODINI – PRE I TOKOM PANDEMIJE

Predviđanja globalnog ekonomskog rasta koja su pravljeni krajem 2019. godine ukazivala su na moguće usporavanje globalne ekonomije, kao i ekonomija vodećih zemalja, tokom 2020. godine⁶. Faktori koji su generisali usporavanje bile su različite neizvesnosti i rizici vezani za konfliktne situacije na relacijama vodećih ekonomija u domenu trgovinskih odnosa (SAD-Kina), neizvesnosti vezane za ekonomsku politiku ovih zemalja, zategnutosti u odnosima EU-Rusija kojoj su nametnute sankcije zbog aneksije Krima i sukoba u Ukrajini, tenzije u okviru EU u vezi sa napuštanjem Britanije („Bregzit“), ali i budućim perspektivama EU, kao i standardne teme vezane za ekologiju koje su se tokom prošle godine intenzivirale⁷. Poseban problem predstavljale su pretjne novih velikih migracija stanovništva sa ratom zahvaćenih područja prema Evropi, odnosno EU, naročito iz izbegličkih kampova u Turskoj. Migrantski problem je tako postao primarno političko pitanje u odnosima Turska – EU, ali i Turska – Rusija, naravno sa određenim uplivom SAD-a, kao politički i ekonomski najmoćnije zemlje sveta. Zabrinutost je poticala i od ekstremno zategnutih odnosa između SAD-a i Irana koji su kulminirali početkom 2020. godine.⁸

Globalna ekonomska perspektiva se, međutim, potpuno promenila i pogoršala kada se početkom januara u Kini, tačnije u provinciji Hubei, pojavio novi smrtonosni virus SARS-CoV-2 izazivajući bolest pod nazivom COVID-19. Da je situacija ozbiljna bilo je jasno vrlo brzo nakon što je Kina počela sa primenom rigoroznih mera uvođenjem karantina za velika područja sa više desetina miliona stanovnika. To je bilo praćeno padom ili potpunom obustavom ekonomske aktivnosti i proizvodnje u mnogim fabrikama, privrednim sektorima, naročito u provincijama koje su najintenzivnije bile zahvaćene virusom. Istovremeno su stizali i dramatični podaci o težini bolesti, odnosno nepostojanju odgovarajućeg leka, kao i o brzom širenju virusa, njegovoj virulentnosti koja je dovodila do toga da je velikom delu stanovništva neophodno bolničko lečenje i to u intenzivnoj nezi. Zbog toga je došlo do izuzetnog pritiska na zdravstveni sistem, a Kina je pristupila brzom izgradnji novih bolničkih kapaciteta.

Iako su ovi pokazatelji bili izuzetno nepovoljni, kao da ostatak sveta nije situaciju shvatao dovoljno ozbiljno, odnosno smatrao je da će se virus zaustaviti u Kini, eventualno u Aziji, kao što je to bio slučaj sa ranijim opasnim virusima iz porodice korona (SARS - 2003. godine ili MERS-COV – 2012. godine). Iako su mnogi evropski epidemiolozi i virusolozi još tokom januara upozoravali na opasnost od širenja virusa u Evropi, konkretno u Italiji, zbog ekonomskih veza u modnoj i industriji nameštaja severne Italije sa Kinom, evropski zvaničnici su tvrdili da je mogućnost širenja zaraze minimalna. Ipak, veoma brzo, već početkom februara, evropske zemlje su počele da prijavljuju značajnije brojeve zaraženih, da bi situacija posebno ozbiljna postala već krajem februara u Italiji, a naročito u njenom severnom delu u regionima Lombardija sa Milanom, Veneto, Emilia Romagna i Pijemont. Upravo u ovo vreme Kina je završavala sa epidemijom, polako ukidajući drastične mere karantina. Evropa je, s druge strane, polako zatvarala svoje unutrašnje granice – između

6 United Nations. *World Economic Situation and Prospects* (2020), str. ix

7 Ekstremne temperature u Australiji koje su krajem godine izazvale požare, a nešto ranije zabeležen je i rekordan broj požara u amazonskoj prašumi koji su generisali međunarodnu krizu.

8 *Coronavirus: The world economy at risk* (2020), Paris: OECD, str. 4

evropskih zemalja, privremeno (na dva meseca) stavljajući van snage šengenski sporazum o slobodnom kretanju u okviru EU. Tragični podaci o velikom broju smrtnih slučajeva u Italiji, Španiji, Francuskoj, Velikoj Britaniji postali su svakodnevnica, a merama izolacije zemlje su se veoma brzo priključile i SAD.

Prvi na udaru epidemije koronavirusa u svakoj zemlji je zdravstveni sistem. Razlog je očigledan, a odnosi se na značajan broj zaraženih i bolesnih kojima je neophodna zdravstvena nega. Posebni problem je veći broj onih kojima je neophodna intenzivna nega. Zbog toga, zemlje sa dobrim i razvijenim zdravstvenim sistemom, a naročito sa većim brojem kreveta u intenzivnoj nezi, lakše prolaze kroz epidemiju. Primer za to u Evropi je Nemačka. Kina je ovaj problem rešavala kroz odluke države da se prošire bolnički kapaciteti, a s obzirom da je zdravstveni sistem u ovoj zemlji pod državnom kontrolom. S druge strane, u tržišnim ekonomijama postoje različiti modeli zdravstvenih sistema koji se razlikuju po dostupnosti i pokriću troškova za zdravstvene usluge. Ova pandemija je pokazala sve nedostatke i prednosti različitih modela.

Svi zdravstveni sistemi su ugroženi jer ni jedan nije po svojim kapacitetima dimenzionisan tako da u nekoliko nedelja, tokom kojih traje najintenzivnije zaražavanje, prihvati više desetina hiljada obolelih samo od ovog oboljenja. Ipak, najveće nedostatke u pandemiji pokazao je model privatnog zdravstvenog osiguranja, kakav postoji u SAD-u, a koji odgovara tržišnom (preduzetničkom) modelu u kome zdravstveno osiguranje organizuju privatne osiguravajuće kompanije kojima doprinose uplaćuju oni koji to žele. U njemu zdravstvena zaštita nije svima dostupna, a troškovi lečenja su znatno veći nego u ostala dva modela – socijalnog zdravstvenog osiguranja (Bizmarkov) i budžetskog zdravstvenog osiguranja (Beveridžov).⁹ U takvim okolnostima zarazna bolest sa kojom će se suočiti veliki procenat stanovništva, kakav je slučaj sa COVID-19 predstavlja veliku pretnju za sam zdravstveni sistem, odnosno za stanovništvo koje neće uspeti da dobije odgovarajuću zdravstvenu negu.

Kina je postala prva zemlja koja je dokazala da se širenje virusa SARS-CoV-2 može zaustaviti, ali se odmah postavilo i pitanje po kojoj je ceni takva pobeda izvojevana. Cena se, naravno, prvenstveno odnosi na ekonomske gubitke koje je u vidu izgubljenog dohotka, propasti privrednih subjekata, povećanja nezaposlenosti, ekonomija morala da podnese. Naravno, pored ove ekonomske cene, u analizu se mora uključiti i uticaj na svakodnevni život ljudi koji je morao da pretrpi značajne promene usled uvođenja karantina i tzv. „socijalne distanciranosti“. Međutim, Kina sa svojim ekonomskim i političkim sistemom koji je značajno drugačiji u odnosu na ostatak sveta, makar u odnosu na ekonomski razvijene zemlje Zapadne Evrope i SAD-a, ove troškove je prihvatila i podnela ne postavljajući mnoga pitanja koja su danas aktuelna u ostatku sveta. Upravo ova pitanja, tačnije odgovori na njih, govore u prilog da će ova pandemija predstavljati značajnu prekretnicu u budućim globalnim ekonomskim i političkim kretanjima.

⁹ Bizmarkov model obuhvata najšire kategorije stanovništva (zdravstveno je osigurana cela populacija), a zdravstveni sistem se finansira iz obaveznog zdravstvenog osiguranja (prisutan u Nemačkoj u kojoj je i nastao, Austriji, Švajcarskoj, Holandiji, Francuskoj, Belgiji, Luksemburgu, Hrvatskoj, Sloveniji, Poljskoj, Češkoj, Srbiji). U Beveridžovom modelu država upravlja zdravstvenim sistemom, takođe obuhvata najšire kategorije stanovništva, finansira se iz poreza, centralno mesto zauzima lekar opšte prakse (prisutan je u Velikoj Britaniji u kojoj je i nastao, ali i u Norveškoj, Finskoj, Švedskoj, Irskoj, a od 1978. godine i u Španiji, Portugaliji, Italiji i Grčkoj).

3. MAKROKONOMSKI TROŠKOVI PANDEMIJE

Pandemija će imati kratkoročne i dugoročne makroekonomske efekte. Makroekonomski troškovi i gubici izazvani pandemijom odnose se na gubitak bruto domaćeg proizvoda (GDP) u zemljama pogođenim epidemijom, rast stope nezaposlenosti u njima, pogoršanje drugih makroekonomskih veličina – fiskalnih pokazatelja i pokazatelja eksterne ravnoteže, što će imati posledice na njihove stope ekonomskog rasta.

Pored neizvesnosti vezane za nepoznavanje budućeg kretanja zaraze koronavirusom koja otežava procene budućih ekonomskih kretanja, neizvesnost se odnosi i na nepoznavanje uticaja koji će faktor egzogenog šoka pandemije imati na ekonomiju jer je jedinstven u modernoj ekonomskoj istoriji. Zbog toga ne postoji iskustvo sa uticajem ranijih sličnih okidača recesije, a samim tim se nadolazeća recesija može smatrati atipičnom.

U tom kontekstu se mogu analizirati efekti mera država kojima se nameće socijalno distanciranje i tzv. „zaključavanje“ država (engl. lockdown), kao okidači za otpočinjanje recesije, odnosno za njeno prolongiranje. Zato se ona već naziva i „recesijom Velikog zaključavanja“ (engl. *Great lockdown recession*). Dakle, neizvesnost je vezana i za mogućnosti ekonomske politike da odgovori na recesiju, s obzirom da bi ona trebalo da uključi mere podsticanja ekonomske aktivnosti koje bi u ovom slučaju imale značajna ograničenja jer bi istovremeno mogle značiti podsticanje zaražavanja stanovništva. Takođe, nakon više meseci primene različitih metoda borbe sa širenjem zaraze i intervencija u domenu ekonomije, primenjivanih u zemljama širom sveta, ne može se uočiti i izdvojiti jedan siguran model koji daje optimalne rezultate.

Ono što se sa sigurnošću može reći je da je šok pandemije pogodio ekonomiju i sa strane agregatne tražnje i sa strane agregatne ponude, što je atipično i što posebno otežava stanje i prevazilaženje krize. Tražnja je pogođena značajnim smanjenjem svih njenih komponenti – potrošnje domaćinstava jer ona sada troše samo za osnovne potrebe – hranu, lekove, eventualno zaštitnu opremu, smanjene su investicije privrede, ali privremeno i kapitalni izdaci države. Većina država povećava svoje izdatke za zdravstveni sistem i povećanje bolničkih kapaciteta.

Još drastičniji je primer uticaja pandemije na agregatnu ponudu. Naime, ova recesija je primarno izazvana šokom agregatne ponude, za razliku i od Velike globalne recesije (2007-09) i od Velike Depresije 1930-tih, koje su bile izazvane padom i problemima na strani agregatne tražnje¹⁰. Agregatna ponuda je pogođena činjenicom da su mnogi privredni subjekti privremeno smanjili ili potpuno zaustavili svoj rad, odnosno proizvodnju, jer su mnogi delovi sveta karantinski zatvoreni (ili „zaključani“), zbog zahteva da se održava socijalna distanca i smanje kontakti. To je izazvalo probleme u globalizovanom svetu koga karakterišu globalni lanci snabdevanja i proizvodnje. Sve će to imati posledice na produktivnost i agregatnu ponudu, ali moguće i na cene proizvoda, čak i na agregatnu tražnju.

Poseban problem je u tome što šok još uvek deluje, a njegov intenzitet i dužina trajanja se ne mogu sa sigurnošću proceniti. To otežava i procene budućih ekonomskih kretanja u

10 Dow (1998), Jakšić & Prašćević (2019)

pojedinačnim zemljama, zbog toga se one iz dana u dan menjaju, uz stalnu opasnost da nas čeka i mnogo oštrija i duža recesija ako se dogodi drugi talas pandemije, na jesen. To je naravno i najveća nepoznanica, koja je izvan naše moći anticipiranja jer zavisi od medicinskih uslova i ponašanja virusa u budućnosti.

► TABELA 1. STOPE EKONOMSKOG RASTA

	2018	2019	2020 (PROJEKCIJE)	2021 (PROJEKCIJE)
Globalni autput	3.6	2.9	-3.0	5.8
Razvijene ekonomije	2.2	1.7	-6.1	4.5
- SAD	2.9	2.3	-5.9	4.7
- Evro zona	1.9	1.2	-7.5	4.7
• Nemačka	1.5	0.6	-7.0	5.2
• Francuska	1.7	1.3	-7.2	4.5
• Italija	0.8	0.3	-9.1	4.8
• Španija	2.4	2.0	-8.0	4.3
- Japan	0.3	0.7	-5.2	3.0
- UK	1.3	1.4	-6.5	4.0
- Kanada	2.9	1.6	-6.2	4.2
- Druge razvijene ekonomije	2.6	1.7	-4.6	4.5
Nastajuća tržišta i ekonomije u razvoju	4.5	3.7	-1.0	6.6
- Kina	6.7	6.1	1.2	9.2
- Indija	6.1	4.2	1.9	7.4
- Nastajuća i Evropa u razvoju	3.2	2.1	-5.2	4.2
• Rusija	2.5	1.3	-5.5	3.5
- Latinska Amerika i Karibi	1.1	0.1	-5.2	3.4
• Brazil	1.3	1.1	-5.3	2.9
• Meksiko	2.1	-0.1	-6.6	3.0

Izvor: IMF, april 2020

Na oštrinu globalnog ekonomskog pada ukazuju prognoze o značajnim negativnim stopama rasta u većini ekonomija (tabela 1)¹¹. Na globalnom nivou pad bi mogao u 2020. biti čak 3%, a posebno će biti pogođene razvijene ekonomije. Svi kontinenti su pogođeni – Evropa, Azija, Severna Amerika, a poslednji pokazatelji o širenju zaraze na južnoj hemisferi govore o novim žarištima – Brazilu i Argentini. Zbog toga se i u Južnoj Americi očekuje značajan ekonomski pad tokom 2020. godine.

3.1. Ekonomska kretanja i posledice u Kini

Još od samih početaka borbe protiv novog virusa u Kini, bilo je jasno da će ekonomska cena koju će kineska privreda morati da plati biti izuzetno visoka. Ova cena se odnosila i

11 World Economic Outlook: The Great Lockdown, IMF, 2020

na ostale privrede koje su bile pogođene nepovoljnim kretanjima u Kini. Dakle, već od samog početka 2020. godine uticaj je postojao i na globalnu ekonomiju. Ekonomski gubici beležili su se odmah u onim privrednim sektorima koji su bili prvi na udaru – turizam i ugostiteljstvo, uključujući i industriju zabave, kao i avionski transport i ukupni saobraćaj, s obzirom na nagli pad tražnje u ovim sektorima zbog preduzetih mera izolacije i socijalnog distanciranja.

Takođe su na najvećem udaru bila mala i srednja preduzeća koja su imala manje rezerve na raspolaganju kako bi premostila šok koji je delovao. Kako se zaraza širila, tako se širio broj privrednih sektora na koje je ona negativno uticala. Taj uticaj nije poticao samo sa strane agregatne tražnje koja je evidentno opala zbog smanjenja potrošnje kineskih domaćinstava koja se svela na tražnju za hranom, medikamentima i sredstvima za zaštitu od zaraze. To je praćeno i smanjenjem obima investicija, uključujući i državne kapitalne izdatke. Jedino što je beležilo porast jesu izdaci za zdravstvenu negu.

Pored agregatne tražnje i agregatna ponuda je pretrpela negativan šok. Naime, zbog mera izolacije mnoge fabrike, proizvodni kapaciteti i čitave privredne delatnosti u Kini su morali da u najboljem slučaju smanje obim proizvodnje, a mnogi i da u potpunosti obustave rad. To je dovelo do značajnog pada bruto domaćeg proizvoda (GDP) u prvom kvartalu 2020. godine za čak 6,8% (januar-mart 2020.) u odnosu na isti kvartal prethodne godine. Istovremeno je industrijska proizvodnja opala za 8,4%, a obim maloprodaje za čak 19%. Ovakav pad kineska privreda nije zabeležila u prethodne četiri decenije, još od Kulturne Revolucije, 1976. godine.¹²

Dešavanja u Kini su potresla i svetsku ekonomiju. Smanjenje tražnje od strane kineskih građana uticalo je na globalna ekonomska kretanja jer su u protekloj deceniji sa rastom životnog standarda kineski kupci postali značajni za mnoge svetske proizvođače. Tu svakako treba uključiti i značaj kineskih turista za mnoge svetstke turističke destinacije. Opet, pored strane tražnje na globalnom nivou, bila je pogođena i strana ponude. Treba imati u vidu da je Kina tokom protekle decenije postala važna karika u lancu proizvodnje i snabdevanja na globalnom nivou, odnosno da je danas proizvodnja mnogih poluproizvoda i komponenti stacionirana u Kini. Zbog toga su mnogi proizvođači širom sveta tokom prvih meseci 2020. godine imali probleme sa isporukom neophodnih komponenta, poluproizvoda i proizvoda, što je dovelo do smanjenja, ili čak i obustave njihove proizvodnje (primer: američke tehnološke kompanije – Tesla, Epl; proizvođači automobila širom sveta: Hjundai, Fiat, Nisan, Tojota, GM, Volkswagen; farmaceutske kompanije i proizvodnja medicinskih aparata).

Ovo su bili rezultati i posledice mera koje je Kina primenila tokom dva meseca - karantina i zatvaranja i to na čak 700 miliona stanovnika. Ipak, s obzirom da se Kina prva suočila sa širenjem zaraze i sa ekonomskim gubicima, ona je prva i prevazišla epidemiju, a ekonomska aktivnost je polako počela da se oporavlja. Međutim, kao što se Kina suočava sa mogućnošću povratka virusa iz ostatka sveta koji može da izazove novi talas zaražavanja u zemlji, slično se i ekonomski problemi sa kojima se suočava ostatak sveta mogu vratiti Kini i uticati negativno na njenu ekonomsku aktivnost. Ovaj uticaj se dešava i preko agregatne tražnje i preko agregatne ponude. Naime, pad globalne agregatne tražnje koji je očigledan uticaće negativno preko tražnje za kineskim proizvodima i na kinesku proizvod-

12 <https://blogs.imf.org/2020/03/20/blunting-the-impact-and-hard-choices-early-lessons-from-china/>

nju. Slično će i umanjenje i obustavljanje proizvodnje u fabrikama širom sveta, uticati i na smanjenje proizvodnje kineskih kompanija koje učestvuju u globalnom lancu proizvodnje.

Mnogi nedostaci procesa dosadašnje globalizacije su postali očigledni u pandemiji i mogu se očekivati značajne promene na globalnom nivou. Očekuje se da svetska ekonomija ne ostane ista, ali u njoj će Kina i dalje ostati najvažniji svetski proizvođač, kao i najveće tržište na svetu. Kina pomno prati moguće različite scenarije budućih kretanja u želji da im se na vreme prilagodi, odnosno da utiče na njihovo kreiranje.

3.2. Ekonomska kretanja i posledice u Evropskoj Uniji i SAD-u

Iako se danas debatuje o tome kada je zapravo virus SARS-CoV-2 stigao u Evropu, njegovo značajnije širenje koje je imalo efekte na svakodnevni život ljudi, a time i na ekonomsku aktivnost evropskih država počinje tokom februara 2020. godine. Prva na udaru je bila Italija, a naročito njene severne pokrajine, kako je to u radu već navedeno. Ove italijanske regije su i najbogatija područja i najvažniji industrijski regioni Italije¹³. U prvo vreme, tokom februara i početkom marta, italijanska država je primenila nedovoljno stroge mere karantina određenih područja, dok su fabrike i dalje radile, a stanovništvo je i dalje relativno normalno živelo, pokušavajući da izađe iz zatvorenih područja. Kako se zdravstvena kriza usložnjavala, sa svakodnevnim rastom broja umrlih i zaraženih, tako su se i mere pooštravale. Karantin za oko 16 miliona ljudi uveden je od 08. marta, dok će na potpuno zaključavanje zemlja sačekati još nedelju dana. Italiju su u uvođenju karantina, zatvaranju granica i ograničenom kretanju stanovništva pratile i druge evropske zemlje drastično pogođene zaražavanjem. U prvom redu je to bila Španija, zatim i Francuska, ali i Nemačka, kao i zemlje centralne Evrope. Granice EU ostale su zatvorene za rezidente van Unije od sredine marta, ali su uspostavljene i granice između zemalja članica što nije podržano od strane Evropske Komisije jer je u pitanje dovelo osnovne principe na kojima Unija počiva, a koji se odnose na slobodni protok ljudi i roba, kao i na solidarnost između članica.

Od samog početka zdravstvene krize, a naročito kada je postalo jasno da je EU epicentar širenja virusa, bilo je jasno da ne postoji jedinstveni odgovor zemalja članica. Taj odgovor nije bio jedinstven ni u zdravstvenim merama borbe protiv zaraze, kao ni u delu koji se odnosi na ekonomske mere država koje su se suočile sa ogromnim makroekonomskim troškovima, kao i velikim rizicima i neizvesnostima ekonomskih i društvenih kretanja u budućnosti.

U delu zdravstvenog odgovora svaka zemlja članica je postupala sa ciljem zaštite sopstvenog stanovništva, a s obzirom da je pitanje javnog zdravlja prepušteno samim članicama, kao i da su prisutne značajne razlike između zdravstvenih sistema koje zemlje unutar Unije imaju. Zbog jačine zdravstvene krize, u trenutku kada je ona bila na vrhuncu, krajem marta i početkom aprila, čuli su se glasovi o nedostatku solidarnosti u okviru Unije, jer su se zemlje članice isuviše zatvorile u svoje granice i usredsredili na sopstvene potrebe, u obezbeđenju zaštitne opreme, medikamenata ili medicinskih aparata.

13 Lombardija stvara čak 20% GDP-a Italije.

Uticaj šoka pandemije na ekonomije zemalja EU je sličan kao i na kinesku ekonomiju, a videćemo i na ekonomiju SAD-a. To znači da je šok uticao i na agregatnu tražnju i na agregatnu ponudu, izazivajući značajan pad ekonomske aktivnosti, rast nezaposlenosti, povećanje bankrotstava preduzeća, smanjenje likvidnosti, pad cena akcija, pad cena energenata – prvenstveno nafte i slično. Naravno, nisu sve zemlje pogođene podjednako. One koje su imale ozbiljniju zdravstvenu krizu i značajnije mere „zaključavanja“ privrede imale su i veći ekonomski pad. Takve su Italija ili Španija (tabela 1). Naravno, projekcije zavise i od privredne strukture određene ekonomije, jer nisu svi privredni sektori podjednako pogođeni.

Na udaru su primarno oni sektori koji podrazumevaju značajniju socijalnu bliskost (npr. potrošača, ali i radnika koji proizvode u fabrikama), koja se ne može izbeći. Tako su posebno pogođeni turizam, industrija zabave, saobraćaj, sport, neke industrijske grane (npr. proizvodnja trajnih potrošnih dobara, luksuznih dobara i sl.), koje su posebno važne za evropske ekonomije¹⁴.

Evropska Unija je kao vodeća turistička destinacija, sa 40% ukupnih međunarodnih dolazaka, posebno pogođena. Turizam doprinosi BDP-u Unije sa 10%, uključuje 2,4 miliona privrednih subjekata od kojih su čak 90% mala i srednja preduzeća, ukupno zapošljavajući 12% zaposlenih u EU ili 23 miliona direktnih ili indirektnih radnih mesta, a čak 37% radnika zaposlenih u turizmu u EU su mlađi od 35 godina. Pojedine zemlje su posebno ugrožene jer zavise od turizma, a pri tome su i značajno pogođene pandemijom¹⁵. Tako je smanjen broj turističkih rezervacija za 90% u odnosu na isti period prethodne godine, procenjuje se da je izgubljeno čak 6 miliona radnih mesta u EU, uz veliki pad prihoda u turizmu: hoteli beleže pad od 85%, tur-operatori 85%, prevoz vozom 85%, putovanja na kruzerima i putovanja avionom čak 90%.

Pandemija je posebno negativno uticala na kretanja na tržištu rada, izazivajući rast stope nezaposlenosti, a s obzirom da je šok pandemije bez presedana. Stopa nezaposlenosti u EU dostićiće u 2020. godini 9%, dok se za 2021. godine projektuje njen pad na i dalje visokih 7,9%.¹⁶ Pored otvorene nezaposlenosti, pojavljuje se i problem nedovoljne zaposlenosti koja se odnosi na radnike koji su i dalje zaposleni, ali rade značajno kraće nego što bi mogli ili rade na daljinu (od kuće). Procene za Italiju ukazuju da čak 50-60% radnika rade na daljinu ili uopšte ne rade. Slična je situacija i u ostalim ekonomijama, u kojima države generalno pokušavaju da različitim programima pomoći preduzećima onemogućujući otpuštanje radnika, povezujući pomoć privrednim subjektima sa uslovom da nisu otpustili radnike, ili direktno plaćajući umanjene plate radnicima u ovim firmama.

Kratkoročni efekti takvih mera su pozitivni, ali se postavlja pitanje koliko to dugo može trajati, s obzirom da su izvori finansiranja državni budžeti, a neizvesnost da li „otključavanje“ privrede i stanovništva može izazvati novo zaražavanje, je veoma realna. Zbog

14 Učešće turizma u BDP-u pojedinih zemalja EU: Hrvatska 25%, Kipar 22%, Grčka 21%, Portugalija 19%, Austrija i Španija 15%, Italija 13%, Slovenija i Bugarska 12%, Francuska 10%, Nemačka 9%. (https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/travel-and-transportation-during-coronavirus-pandemic/eu-helps-reboot-europes-tourism_en)

15 Tako su prihodi od turizma Italije, članice EU najpogođenije epidemijom, procenjeni na 13% BDP-a, sa više od tri miliona radnih mesta koja su vezana za ovu granu privrede, i sa 232 milijardi evra prihoda (u 2018. godini), kao i preko 420 miliona turista godišnje.

16 Posebno su visoke stope nezaposlenosti prognozirane za Grčku 19,9%, Španiju 18,9%, Italiju 11,8%, Francusku 10,1%, dok će u Nemačkoj biti svega 4% (<https://www.statista.com/statistics/1115276/coronavirus-european-unemployment/>).

toga se moraju uzeti u razmatranje i dugoročni efekti na tržištu rada. Oni se odnose na mogućnost rasta nezaposlenosti u dužem vremenskom periodu, ali i na pogoršanje stanja ljudskog kapitala, kompetencija i veština radnika koji ne odlaze na posao.

Svi navedeni problemi naveli su i one vlasti koje su u prvo vreme osporavale čak i samo postojanje virusa da počnu sa primenom mera izolacije koje su za posledicu imale visoke ekonomske troškove i gubitke. Upravo je to slučaj sa SAD, čiji je predsednik početkom godine podsmešljivo govorio o merama „zaključavanja“ i karantina u zemljama koje su ih primenile. Međutim, nakon Evrope upravo su SAD postale epicentar zaraze, sa najvećim brojem zaraženih i preminulih¹⁷. Naročito su bili pogođeni veliki gardovi na Istočnoj obali, kakav je Njujork. Država je morala da reaguje preporukom za „zaključavanje“ privrede, dok je na stanovništvo apelovano da se pridržavaju mera „socijalne distance“. Posebno problematičan se pokazao američki zdravstveni sistem koji ne obezbeđuje dostupnost zdravstvenih usluga čitavoj populaciji.

Tako je pandemija korona virusa izazvala zdravstvenu krizu u SAD, koja je ubrzo prerasla i u ekonomsku krizu, uz pretnju i društvene krize. Naime, postalo je jasno da su u SAD-u na udaru najviše siromašni slojevi stanovništva, radnici koji su ili morali da nastave da rade jer nisu mogli da rade od kuće, ili su morali da odlaze na posao jer nisu imali ušteđevinu koja bi im poslužila kao rezerva za finansiranje tokom trajanja epidemije. Na stranu činjenica da mnogi od njih ni nemaju zdravstvenu zaštitu.

Ekonomske gubici u SAD-u postali su podjednako dramatični kao što su i posledice na zdravlje ljudi i to bez obzira na masivan odgovor države kroz mere pomoći privredi i stanovništvu. Dugoročni efekti bi mogli biti još opasniji, ukoliko se epidemija ne obuzda uskoro, ili ukoliko dođe do drugog talasa. Čak se otvoreno govori o tome da bez obzira na drugi talas, mere „zaključavanja“ se ne mogu ponoviti na jesen jer to ekonomija ne može izdržati, što aktuelizuje pitanje – da li zaustavljanje epidemije ima alternativu?

U SAD-u se drastično povećavao broj zahteva za pomoć nezaposlenima. Do pojave korona virusa, novih zahteva je u proseku nedeljno bilo 350.000, a nakon početka pandemije rast je bio po nekoliko miliona zahteva nedeljno, da bi početkom maja čak 33 miliona ljudi tražilo pomoć tokom proteklih šest nedelja (od sredine marta). To čini oko 20% ukupne radne snage SAD-a, dok je stopa nezaposlenosti u aprilu dostigla 14,7%, sa čak 20,5 miliona izgubljenih radnih mesta samo tokom aprila¹⁸. Pesimistična predviđanja govore da će čak i ukoliko dođe do „otključavanja“ privrede ova stopa u narednim mesecima možda dostići i 20%, zato što se očekuje da će mere socijalnog distanciranja ostati jako dugo. Ove mere menjaju stil života, strukturu potrošnje, kao i poslovanje privrednih subjekata.

O drastičnim efektima koje je epidemija imala na povećanje nezaposlenosti dovoljno govori da je pred njen početak stopa nezaposlenosti u SAD-u bila na istorijski najnižem nivou za proteklih 50 godina – svega 3,5%. Naravno, kao i u Evropi pogođene su posebno pojedine delatnosti – ugostiteljstvo i zabava, čak 7,7 miliona radnika koji su ostali bez posla (ili 47% zaposlenih), obrazovanje i zdravstvene usluge (2,5 miliona izgubljenih radnih mesta), maloprodaja (2,1 milion izgubljenih radnih mesta).

17 Broj zaraženih u krajem maja dostiže 1,7 miliona, a preminulih je skoro 100.000. (<https://www.worldometers.info/coronavirus/>)

18 Stopa nezaposlenosti viša od stopa nezaposlenosti tokom Velike Depresije iz 1930-ih (U.S. Bureau of Labor Statistics, <https://www.bls.gov/news.release/laus.nr0.htm>)

4. ODGOVOR EKONOMSKE POLITIKE

Jedna od ključnih nepovoljnih karakteristika ekonomskih kretanja, generisana pandemijom je izuzetno visoka neizvesnost i posledični rizici koji su ekonomskog, ali i još značajnije, medicinskog karaktera. Zbog toga bi, makar mere ekonomske politike, koje države zahvaćene epidemijom primenjuju trebalo da budu koncipirane tako da smanje neizvesnost. Naravno, na raspolaganju su dobro poznate mere koje se primarno odnose na pomoć privrednim subjektima, finansijskom sektoru i stanovništvu. Međutim, s obzirom na specifičnost i atipičnost recesije, efekti preduzetih mera su ipak neizvesni.

Najpre, recesiju karakteriše šok koji utiče na agregatnu ponudu koja se smanjuje zbog mera države u suzbijanju zaraze, a kojima se radnici sprečavaju da odlaze na posao. Podsticanje ekonomske aktivnosti i otvaranje za rad fabrika i preduzeća može ponovo pokrenuti zaražavanje, zbog toga su procene rizika od strane epidemiologa ključne za određivanje trenutka popuštanja restriktivnih mera. Mere ekonomske politike primarno moraju uključivati i monetarnu i fiskalnu politiku, kako bi se izbeglo da agregatna tražnja bude značajnije pogođena, nakon što je agregatna ponuda primarno pretrpela šok.

Pandemija COVID-19 imaće pored kratkoročnih i dugoročne efekte. U dugoročne efekte svakako se može ubrojati pogoršanje stanja javnih finansija (javnog duga i deficita državnog budžeta), jer će fiskalna politika kao što je u radu već izloženo, u svim ekonomijama biti okosnica ekonomske politike u borbi protiv posledica pandemija. Zbog toga se procenjuje da će deficiti i javni dug u većini zemalja dostići nivoa koji će prevazići one iz vremena Velike globalne recesije (2007-09), od pre desetak godina, a koji su imali negativne ekonomske posledice u dužem vremenskom periodu (kriza suverenog duga i mere štednje, posledična recesija u pojedinim ekonomijama – npr. Grčka, kao i era sekularne stagnacije¹⁹).

Zemlje EU pogođene su na različitim intenzitetom, a i odgovori država su različiti, iako uključuju brze i značajne fiskalne pakete, uz mere Evropske centralne banke (ECB), kao i specifične mere nacionalnih centralnih banaka. Odgovor u domenu ekonomske politike je, dakle, prisutan još od samog početka pandemije i to kako na nacionalnim nivoima članica, tako i na nivou Unije kao celine. EU je u okviru mera u domenu fiskalne politike, koja je ostavljena nacionalnim vlastima na odlučivanje, prihvatila da se primenjuju klauzule fleksibilnosti pravila koja pružaju mogućnost članicama da reaguju značajnim fiskalnim stimulansima kompanijama, određenim najviše pogođenim privrednim sektorima. Takođe se predviđa i korišćenje budžeta EU, kao i njegovo preusmeravanje i korišćenje budžeta Fonda solidarnosti.²⁰

Najpogođenija zemlja, Italija počela je sa „otključavanjem“ privrede početkom maja. Najpre su „otključane“ proizvodnja u fabrikama i u građevinarstvu, zatim restorani, prodavnice, frizerski saloni i druge uslužne delatnosti. Italija je sredinom marta prihvatila hitan paket pomoći vredan 25 milijardi evra (1,4 % BDP-a) koji je bio usmeren na pomoć zdravstvenom sistemu, kao i pomoć zaposlenim radnicima, ali i likvidnosti privrede. Ovom paketu su sukcesivno pridodavani tokom aprila novi programi pomoći sa još značajnijim sredstvima i još većim obuhvatom onih kojima se finansijska pomoć

19 Prašćević (2017), str. 10

20 https://europa.eu/european-union/coronavirus-response_en

pruža (pomoć poslovanju preduzeća, naročito malim i srednjim preduzećima, pomoć domaćinstvima)²¹.

Slično je i Španija krenula u postepeno otvaranje privrede i stanovništva u četiri faze, kao i sa primenom mera finansijske pomoći zdravstvenom sektoru, radnicima koji ostaju privremeno bez posla, preduzećima koja su prtrpela štete od zaražavanja i sl. Nemačka, kao vodeća ekonomija EU prtrpela je takođe gubitke, a od samog početka je krenula sa merama pomoći zdravstvenom sistemu koji se i inače smatra najboljim, kao i privredi da zadrži radna mesta, ali i domaćinstvima sa decom i niskim dohotkom, samozaposlenim radnicima i dr.²²

Monetarna politika Evropske centralne banke (ECB) morala je da pretrpi promene u cilju ublažavanja ekonomskih teškoća. ECB je drastično proširila program kvantitativnog olakšanja putem otkupa dodatnih obveznica, zatim obezbeđivanje jeftinih dugoročnih kredita bankama radi održavanja likvidnosti, ublažavanje uslova bankama za odobravanje zajmova i sl. Što se tiče obaranja referentne kamatne stope ECB nije imala prostora za delovanje s obzirom da je već duže vremena na rekordno niskom nivou. Kamatna stopa na glavne operacije refinansiranja zadržana je na nula posto, kamata na prekonocne pozajmice je ostala 0,25 posto, a na depozite položene kod ECB-a i dalje iznosi: -0,5 posto, evropske banke mogu da zadužuju po kamatnoj stopi od minus 0,75 posto²³.

Francuska i Nemačka, kao dve najveće ekonomije EU, objavile su zajednički predlog za finansiranje oporavka EU ekonomija, sredinom maja. Prema njemu je predviđeno finansiranje razvoja Zdravstvene strategije EU, finansiranje Plana oporavka za solidarnost i rast, u vrednosti od 500 milijardi evra, podsticanje zelene ekonomije i digitalizacije, podsticanje jedinstvenog tržišta. I pored kritika ovako izdašnog programa koje dolaze od „štedljivijih“ članica – Austrije, Danske i Holandije, Evropska komisija je krajem maja izašla sa Programom za oporavak u okviru predloga dugoročnog (sedmogodišnjeg) budžeta EU, u iznosu od čitavih 750 milijardi evra. Prema tom programu gde se oporavak bazira na solidarnosti, a budžet je usmeren na budućnost, čak 2/3 sredstava bi bila bespovratna sredstva članicama, dok bi ostatak novca bili zajmovi pod povoljnim uslovima koji bi se nudili na međunarodnim finansijskim tržištima. Još uvek je neizvesno da li će ovako obiman program za oporavak biti i usvojen.²⁴

Specifičnosti efekata i mera preduzetih u SAD-u razlikuju ih u odnosu na zemlje EU. Najpre, SAD su imale primer zemalja EU, a naročito Italije, na čijim su iskustvima mogli da vide ključne mehanizme uticaja epidemije na tržišnu ekonomiju u demokratskim sistemima. Nažalost, pouke nisu izvučene na vreme jer se značajnije mere suzbijanja zaražavanja nisu primenile, ako se izuzme odluka o obustavi avionskog saobraćaja sa Evropom, od 12.03.2020. Delimično je to bilo posledica i specifičnosti američkog ekonomskog sistema, ali i američkog društva, koje se zasniva na slobodama ljudi i njihovom neometanom ekonomskom odlučivanju i delovanju. U tom smislu američko društvo je u mnogo manjoj meri zasnovano na solidarnosti ili pomoći države, nego što je to slučaj u zemljama EU. Takođe, drugačije funkcioniše i tržište rada koje je u SAD-u mnogo flek-

21 Policy Responses to COVID-19, IMF, 2020.

22 Isto.

23 Isto.

24 Europe's moment: Repair and prepare for the next generation, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_940

sibilnije, tako da su radnici naviknuti da lakše ostaju bez posla, ali i da se lakše ponovo zapošljavaju, ne vezujući se za određeno prebivalište, jer prolazne posao i preseljavaju se u druge delove države lakše nego što je to slučaj u EU.

Takođe, treba ukazati i na velika ovlašćenja saveznih američkih država ili gradova (npr. Njujorka) da odlučuju o čitavom nizu mera koje uključuju i eventualno „zaključavanje“ ili karantin. Zato ne čudi da federalna vlast nije uvek imala odgovarajuće mehanizme delovanja, kao i da su primenjivane različite mere u različitim saveznom državama. Naravno, nisu svi delovi SAD-a ni bili podjednako zahvaćeni širenjem zaraze. Bez obzira na sve to, federalna vlada u SAD-u je intervenisala paketima pomoći, kao i monetarnim stimulansima koji u mnogome prevazilaze pakete pomoći u EU. Paket pomoći koji je odobrio američki Kongres je odobrio najveći paket pomoći u iznosu od dve hiljade milijardi dolara.

Takođe su i obim i brzina intervencije Federalnih Rezervi (FED) bili značajniji od intervencije ECB-a. FED su već sredinom marta snizile referentnu kamatnu stopu za čitav procenat, na raspon od 0% do 0,25% - nivo na kome je bila od 2008. do 2015. godine. Takođe su FED uvećale i iznos sredstava koje drže u obveznicama. Izašle su i sa programom mera vrednim 2,3 biliona dolara za podršku lokalnim samoupravama i malim i srednjim preduzećima (do 10.000 zaposlenih)²⁵.

Podsticajne mere primenila je i Kina čija je Narodna banka izdvojila najmanje 162 milijarde dolara za pomoć firmama pogođenim virusom. Takođe je najavila i najmanje 16,4 milijardi dolara finansijskih olakšica i podsticaja, kojima se dodaje još 112,5 milijardi dolara kroz smanjenje smanjenju poreza i naknada.²⁶

5. ZAKLJUČAK

Šok koji je pandemija bolesti COVID-19 izazvala u ekonomiji svakako je pokazao da neekonomski i nefinansijski faktori mogu imati itekako značajne ekonomske i finansijske efekte i to na globalnom nivou, te da se mogu pojaviti kao okidači za otpočinjanje ekonomske recesije. To će svakako doprineti da se njima posveti mnogo veća pažnja u budućnosti, kako u ekonomskoj nauci, tako i prilikom vođenja ekonomske politike. Među ovim faktorima, kojima su ranije dominirali politički, u formi političke nestabilnosti i mogućih ratnih konflikata, svakako će se pridodati faktor zdravlja ljudi kao jedan od primarnih. Zbog toga je moguće pretpostaviti da će se određene promene u domenu obezbeđenja zdravstvene zaštite i održavanja javnog zdravlja, dogoditi u budućnosti, te da će one imati i značajne ekonomske posledice, kako na mikro nivou (pojedina i domaćinstava), tako i na makro nivou (država). Pojedinci i domaćinstva će menjati svoju buduću strukturu potrošnje, a može se očekivati i značajniji deo štednje koji bi bio usmeren na zdravstvene potrebe. Slično će se ponašati i države koje bi mogle da preispitaju svoju dosadašnju politiku vezanu za obezbeđenje zdravstvene zaštite stanovništvu.

25 <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/monetary20200315a1.pdf>

26 <https://blogs.imf.org/2020/03/20/blunting-the-impact-and-hard-choices-early-lessons-from-china/>

LITERATURA

Dow, C. (1998), *Major Recessions*, Oxford University Press, Oxford.

Jakšić, M. (2011), "Politika, makroekonomija i ekonomske performanse" *Ekonomске ideje i praksa*, Vol. 1, Pp. 9-26

Jakšić, M. and Prašćević, A. (2019), *Istorija ekonomije*, Ekonomski fakultet, Beograd.

Katić, N. (2013), "Svetska ekonomska kriza: mitovi, stvarnost i pouke" *Ekonomске ideje i praksa*, Vol. 9-10, Pp. 169-189

Prašćević, A. (2008), *Poslovni ciklusi u makroekonomskoj teoriji i politici*, Ekonomski fakultet, Beograd.

Prašćević, A. (2013), *Ekonomске krize i modeli makroekonomske politike*, Ekonomski fakultet, Beograd.

Prašćević, A. (2014), "Politička makroekonomija u razvoju savremene makroekonomije" *Ekonomске ideje i praksa*, Vol. 12, Pp. 93-109

Prašćević, A. (2017), "Od globalne ekonomske krize do krize globalnog kapitalizma" *Ekonomске ideje i praksa*, Vol. 24, Pp. 7-23

Sherman, H. J. and Kolk, D. X. (1996), *Business Cycles and Forecasting*, Harper Collins College Publishers, New York.

Zarnowitz, V. (1992), *Business Cycles – Theory, History, Indicators and Forecasting*, The University of Chicago Press, Chicago.

World Economic Situation and Prospects (2020). New York: United Nations.

OECD Interim Economic Assessment (2020). *Coronavirus: The world economy at risk*. (<https://www.oecd.org/berlin/publikationen/Interim-Economic-Assessment-2-March-2020.pdf>) [Pristupljeno: 05/04/20]

Policy Responses to COVID-19, IMF, <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19> [Pristupljeno: 03/05/20]

U.S. Bureau of Labor Statistics, <https://www.bls.gov/news.release/laus.nr0.htm> [Pristupljeno: 12/05/20]

https://europa.eu/european-union/coronavirus-response_en [Pristupljeno: 12/05/20]

Europe's moment: Repair and prepare for the next generation, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_940 [Pristupljeno: 27/05/20]

World Economic Outlook: The Great Lockdown, IMF, 2020, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020> [Pristupljeno: 03/05/20]

<https://blogs.imf.org/2020/03/20/blunting-the-impact-and-hard-choices-early-lessons-from-china/> [Pristupljeno: 31/03/20]

https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/travel-and-transportation-during-coronavirus-pandemic/eu-helps-reboot-europes-tourism_en [Pristupljeno: 03/05/20]

<https://www.statista.com/statistics/1115276/coronavirus-european-unemployment/> [Pristupljeno: 13/05/20]

<https://www.worldometers.info/coronavirus/> [Pristupljeno: 25/05/20]

<https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/monetary20200315a1.pdf> [Pristupljeno: 15/05/20]
